

مستند بررسی ساختار فرمی طرح و نقش قالی‌های محرابی ساروق و فراهان دوره قاجار

فروش ایرانمنش^۱، علی وندشعاری^۲

۱- مدرس دانشگاه هنر شیراز، دانشگاه هنر شیراز

۲- دانشیار، عضو هیات علمی دانشکده فرش، دانشگاه هنر اسلامی تبریز (نویسنده مسئول)

چکیده

قالی‌های دو منطقه ساروق و فراهان که از موارد شاخص در حوزه‌ی قالی‌بافی می‌باشند، در تاریخ فرش ایران نقش به‌سزایی دارند. از نمونه طرح‌های رایج در قالی‌بافی این دو منطقه در دوره قاجار، طرح و نقش «محرابی گلدانی» می‌باشد. این طرح و نقش از منظر ساختار با کمترین مطالعه و بررسی مواجه شده است. هدف این مقاله مطالعه ویژگی‌های فرمی طرح و نقش قالی‌های محرابی گلدانی این دو منطقه در دوره قاجار می‌باشد. سؤال تحقیق عبارت است از اینکه ساختار فرمی طرح و نقش و مشابهت قالی‌های محرابی گلدانی رایج در دوره قاجار در مناطق ساروق و فراهان چگونه می‌باشند؟ نوع تحقیق تحلیلی، با رویکرد کیفی است. روش جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای، بررسی سایت موزه‌ها و برخی مجموعه‌های فرش و همچنین تحقیقات میدانی می‌باشد. جامعه آماری شامل ۱۶ نمونه قالی می‌باشد که ۴ مورد از هر منطقه، به شکل هدفمند و بر اساس نوع طرح و نقش و بیشترین فراوانی به عنوان جامعه نمونه انتخاب شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن می‌باشند که ساختار فرمی طرح و نقش قالی‌های منتخب با اختلاف اندک در جزئیات مشابه یکدیگر می‌باشند. این گروه از نمونه قالی‌های محرابی گلدانی به دلیل ترکیب‌بندی و عناصر تشکیل دهنده‌ی آن نوعی خاص از گروه قالی‌های محرابی می‌باشند. طرح، نقش و ساختار فرمی خاص در این گروه از قالی‌ها امکان آن را می‌دهد که این طرح و نقش در دوره قاجار به صورت سفارش بافته شده است.

واژگان کلیدی: دوره قاجار، قالی، طرح محرابی، ساروق و فراهان.

Qajar's mihrabi vase rugs; Exploration the visual structure and pattern of the Saruq's and Farahan's carpets

Farnoosh Iranmanesh¹

Ali Vandshoari²

1. Lecturer at Shiraz University of Arts, Shiraz, Iran

2. Associated Professor, Faculty of Carpet, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran (Corresponding Author)

Abstract

Farahan is a county and Saruq is a city both located in Markazi Province in Iran. Carpets woven in these two regions are characterized by the mihrabi vase rugs as the specific design, which have rooted in Qajar period. The purpose of this paper is to study the form and pattern features of the design of mihrabi vase rugs in these two regions in the Qajar period. This research concentrated on firstly, recognition the structure of the design of mihrabi vase rugs, and secondly exploration the similarity of the of mihrabi vase rugs woven in the Qajar period in Saruq and Farahan regions. The type of research is analytical with the qualitative approach. The method of collecting data was literature review, surveying the carpet museums, as well as field studies. The statistical population includes 16 samples of carpets, 8 of which from each region, selected in a purposeful manner and based on the type of design and the highest frequency. Findings indicate that the structure of form and pattern of the selected rugs is similar with a slight difference in details. Moreover, based on this exploration it can be said that this group of vase rugs is a special type of mihrabi rugs due to its composition and constituent elements. Finally, based on the special design, pattern and structure of this selected group of carpets may prove this assumption that mihrabi vase rugs were the custom-woven in the Qajar period..

Keywords: Qajar's carpet, mihrabi vase rugs, Sarooq, Farahan, Iran.

1. Email: iranmanesh.farnoosh@gmail.com
2. Email: a.vandshoari@tabriziau.ac.ir

۱- مقدمه

هنر قالی‌بافی در ایران دارای گستره‌ی وسیع منطقه‌ای به همراه تنوع طرح و نقش می‌باشد. یکی از انواع طرح‌های رایج در حوزه قالی‌بافی مناطق مختلف کشور در دوره‌های گوناگون طرح و نقش محرابی است. این طرح و نقش به دلیل نوع ساختار و ترکیب‌بندی بارها از سمت و سوی بسیاری از پژوهشگران در روندهای گوناگون مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. با توجه به مطالعات صورت گرفته ساختار و ترکیب‌بندی این طرح و نقش در دوره‌هایی همچون صفویه، قاجار و معاصر دستخوش برخی تغییرات شده است. علاوه بر تغییرات ایجاد شده در دوره‌های زمانی گوناگون، این طرح و نقش در هر منطقه به شیوه‌ی خاص و دلخواه آن منطقه بافته شده است. «یکی از مناطق فعال قالی‌بافی در دوره قاجار، استان مرکزی به ویژه ساروق و فراهان می‌باشند. در این دو منطقه قالی‌هایی با بافت فشرده و مستحکم بافته می‌شود. قالی‌های منطقه فراهان اغلب با نقوش تکراری، هراتی، میناخانی معرفی شده‌اند» (استون، ۱۳۹۱: ۲۴۰). «قالی‌های منطقه ساروق اغلب از نوع گلدازار بوده که در طی دو قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ به غرب و به ویژه آمریکا صادر می‌شده است» (صباحی، ۱۳۹۳: ۳۶۹). با توجه به مطالعات صورت گرفته یکی از نمونه طرح‌های رایج در این دو منطقه در دوره‌ی قاجار طرح‌های محرابی گلدانی هستند که در برخی منابع با نام محرابی هزارگل معرفی شده‌اند. این نمونه از طرح محرابی با چند گونه از ترکیب‌بندی در این دو منطقه بافته شده است. با توجه به مطالعات صورت گرفته و تصاویر گردآوری شده از این گروه قالی‌ها، بیشترین آن‌ها دارای ترکیب‌بندی منحصر به فردی نسبت به دیگر قالی‌های محرابی این دو منطقه می‌باشند. در این پژوهش ساختار فرمی این گروه از قالی‌ها که بر اساس فراوانی انتخاب گردیده‌اند، مورد تجزیه تحلیل و مطالعه قرار گرفته است.

۲-۱- روش تحقیق

پژوهش صورت گرفته در راستای عنوان مقاله از نوع توصیفی-تحلیلی و با رویکرد کیفی می‌باشد. معرفی و بررسی ساختار

فرمی طرح و نقش قالی‌های محرابی گلدانی مناطق ساروق و فراهان در دوره قاجار هدف تحقیق است که در این راستا اطلاعات و تصاویر به شیوه کتابخانه‌ای و بررسی سایت موزه‌ها و مجموعه‌های فرش و همچنین به صورت تحقیق میدانی از بازارهای فرش تبریز، تهران، کاشان، اصفهان و چند کلکسیون کرمان گردآوری شده‌اند. با توجه به مطالعات صورت گرفته جامعه آماری گردآوری شده شامل ۱۶ نمونه قالی است که ۴ مورد از هر دو منطقه به شکل هدفمند و بر اساس فراوانی در نوع ساختار و طرح و نقش، انتخاب گردیده و مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است.

۳-۱- پیشینه و ادبیات تحقیق

با توجه به مطالعات و تحقیقات صورت گرفته به شکل خاص و موردی در حوزه‌ی بررسی ساختاری این طرح و نقش در مناطق ساروق و فراهان در دوره‌ی قاجار، تحقیق و بررسی در قالب مقاله صورت نگرفته است. در راستای رواج قالی‌بافی در این مناطق تحقیق و پژوهش‌هایی کلی در قالب کتاب صورت گرفته است. صوراسرافیل در کتاب غروب زرین فرش ساروق (۱۳۷۲) به مطالعه و بررسی منطقه‌ی شهری، موقعیت جغرافیایی، هنرها و دست‌بافته‌های این منطقه، طرح و نقش، نوع بافت و معرفی طراحان این منطقه پرداخته است. استون در کتاب فرهنگ‌نامه فرش شرق (۱۳۹۱) به معرفی مختصر قالی فراهان پرداخته است. صباحی در کتاب قالین به معرفی کلی به همراه مطرح نمودن نمونه‌های رایج دو منطقه قالی‌بافی ساروق و فراهان پرداخته است. حشمتی‌رضوی در کتاب تاریخ فرش ایران (۱۳۸۷) استان مرکزی، شهر اراک و دیگر شهرها به عنوان یکی از حوزه‌های قالی‌بافی کشور دانسته و معرفی کرده است. یساولی در کتاب مقدمه‌ای بر شناخت قالی ایران (۱۳۷۰) به معرفی مناطق قالی‌بافی در استان مرکزی پرداخته است. ژوله در کتاب پژوهشی در فرش ایران (۱۳۸۱) به معرفی استان مرکزی، شهر اراک و طرح و نقوش رایج در این منطقه پرداخته است. هانگلدین در کتاب قالی‌های ایران (۱۳۷۵) به معرفی قالی‌های این منطقه و صادرات آن‌ها پرداخته است. اشنبرنر در کتاب قالی و قالیچه‌های شهری و روستایی ایران

(۱۳۷۴) شهر ساروق را به عنوان صادر کننده‌ی فرش در قرن ۱۹ معرفی کرده است. محمدجواد نصیری در کتاب افسانه‌ی جاویدان فرش ایران (۱۳۸۹) دو منطقه فراهان و ساروق و قالی‌های بافته شده در آنجا و همچنین نوع بافت، اندازه‌های رایج بافت قالی و رنگ را معرفی کرده است. در حوزه‌ی طرح و نقش این نمونه از قالی‌ها سیروس پرهام در جلد اول کتاب دست‌بافته‌های روستایی و عشایری فارس (۱۳۶۴) به معرفی چند نمونه از آن‌ها در راستای دستیابی به منشأ طرح و نقش ناظم پرداخته است. در راستای مطالعات صورت گرفته، در این پژوهش کلی‌گویی و معرفی طرح‌ها و نقوش قالی‌های ساروق و فراهان به گونه‌ای کنار زده شده و به بررسی یک نوع از طرح و نقش قالی‌های این مناطق پرداخته شده است.

۲- معرفی جغرافیای بافت استان مرکزی اراک

این شهر از جمله شهرهای مهم قالی‌بافی ایران و مرکز استان مرکزی است. اراک در دوره‌ی فتحعلیشاه در سال ۱۲۴۰ ه.ق بنا گردیده است (حشمتی رضوی، ۱۳۸۷: ۷۴). این شهر همواره از مراکز مهم قالی‌بافی بوده که امروزه ساروق، فراهان، محال و سریند از جمله مراکز تولید قالی در این منطقه به شمار می‌آیند (پساولی، ۱۳۷۰: ۳۸۲). در حدود سالهای ۱۲۶۶ ارزش اقتصادی قالی‌بافی در این منطقه به حدی رسید که شرکتی با نام زیگلر و شرکا در این منطقه شروع به فعالیت کردند. مهم‌ترین طرح فرش منطقه اراک عبارتند از: نقشه مرغ و ماهی^۱، نقش بته میری^۲، نقش مستوفی، نقش ماهی درهم^۳، طرح گل حنا^۴، طرح جغرافیا^۵، نقشه زیرخاکی^۶، گلدانی، دسته گلی^۷، طرح تک بته^۸ (ژوله، ۱۳۸۱: ۱۸۹).

تصویر ۱: نقشه شهری استان مرکزی

(<https://anthropologyandculture.com/octobr2016>)

۲-۲- فراهان

این شهر از بخش‌های تفرش و از جمله کانون‌های مهم بافندگی در منطقه اراک است. قالی این منطقه به فشردگی بافت و کوتاهی پرز شناخته شده است (حشمتی رضوی، ۱۳۸۷: ۷۸). قالی‌های این منطقه از تنوع بالایی در حوزه طرح و نقش برخوردار می‌باشد. قالی این منطقه از جمله قالی‌هایی است که به طور گسترده به بازارهای مغرب صادر شده و عموماً به صورت مستطیل است و به دلیل استحکام زیاد، معروف می‌باشند (هانگلدین، ۱۳۷۵: ۵۵). رایج‌ترین طرح و نقش در این منطقه ماهی هراتی می‌باشد. علاوه بر طرح و نقش ماهی هراتی نقوش بته، مینا خانی، گل فرنگ و طرح‌های ترنج‌دار از دیگر نقوش در حوزه‌ی قالی بافی این منطقه می‌باشد (صباحی، ۱۳۹۳: ۳۶۹).

با توجه به مطالعات صورت گرفته، قالی‌های این منطقه در دوران قبل (دوره قاجار) دارای طرح و نقش مختص خود بوده که امروزه اکثر طرح‌های اصیل در این منطقه رونق خود را از دست داده است. تحقیقات صورت گرفته در حوزه‌ی قالی‌بافی و مطالعه بر طرح و نقش قالی‌های این منطقه بسیار اندک است که در این پژوهش ساختار بخشی از قالی‌های این منطقه مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است.

۲-۳- ساروق

این منطقه که در برخی کتب به عنوان روستا معرفی گردیده است، در ۴۰ کیلومتری شمال سلطان آباد قرار دارد. قالی‌های این منطقه دارای ساختار مستحکم و همچنین طرح‌های زیبا بوده است (همان: ۳۶۹). نام و شهر ساروق در حوزه‌ی قالی‌بافی دارای اهمیت ویژه‌ای است. قالی‌بافی در این منطقه در قرن ۱۹ گسترش یافته است. در این دوران قالی‌های این منطقه به آمریکا و اروپا صادر می‌شدند (اشنبرنر، ۱۳۷۴: ۸۳). طرح و نقش رایج در حوزه قالی‌بافی این منطقه اغلب از نوع گلدار و شلوغ بوده که امروزه بافت این طرح و نقش به صورت پراکنده در این مناطق ادامه دارد. با توجه به عنوان تحقیق و در راستای پژوهش‌های صورت گرفته طرح محرابی گلدانی در حوزه قالی بافی این منطقه همانند منطقه فراهان رایج نمی‌باشد.

۳- قالی‌های محرابی گلدانی ساروق و فراهان

یکی از نمونه طرح‌های خاص و رایج در حوزه قالی بافی مناطق ساروق و فراهان در دوره قاجار طرح و نقش محرابی گلدانی می‌باشد. این طرح و نقش که در حوزه قالی‌بافی مناطق مختلف ایران رواج دارد، امروزه رونق خود را در دو منطقه ساروق و فراهان از دست داده است. به طور کلی طرح و نقش قالی‌های محرابی در ایران به شکل‌های مختلف بافته شده است که در تعداد زیادی از آن‌ها از خط، دعاها و سوره‌های قرآن استفاده گردیده است (حصوری، ۱۳۸۱: ۵۶). این نمونه از طرح اغلب با نقش‌مایه‌هایی همچون قندیل، گلدان، درختچه و ستون تزئین شده است. انواع مختلف این طرح عبارتند از: محرابی قندیلی، محرابی گلدانی و محرابی درختی (ژوله، ۱۳۸۱: ۲۲). بیشترین نمود این طرح و نقش مربوط به

دوره صفویه می‌باشد که حاوی مفاهیم قرآنی جهت نماز گزاردن بوده است (میرزایی و دیگران، ۱۳۹۳: ۶۳). با توجه به مطالعات صورت گرفته در حوزه طرح و نقش قالی‌های دو منطقه ساروق و فراهان، طرح و نقش محرابی گلدانی در قالی‌های گردآوری شده در این تحقیق که متعلق به دوره قاجار می‌باشند تصویری متفاوت از نمونه قالی‌های محرابی دوره صفویه دارند. یکی دیگر از نکات مورد توجه و بررسی شده در این نمونه از قالی‌ها ابعاد آن‌ها بوده است. ابعاد این نمونه از قالی‌ها، فراتر از ابعاد قالی‌های محرابی و سجاده‌های که مختص نماز گزاردن بوده، می‌باشد. با توجه به مطالعات، ۱۶ نمونه قالی محرابی گلدانی متعلق به دو منطقه ساروق و فراهان به عنوان جامعه آماری گردآوری و در جداول شماره ۱ و ۲ قرار گرفته است. در خصوص نمونه قالی‌های گردآوری شده، بطور

جدول ۱- تصاویر نمونه قالی‌های محرابی گلدانی مناطق ساروق و فراهان (جامعه آماری، نگارندگان)

			
تصویر شماره ۴- فاقد ابعاد- nasseri,1971: 25	تصویر شماره ۳- ابعاد: ۱۴۷* ۲۱۰- www.dorisleslieblau.com November 2016.	تصویر شماره ۲- ابعاد: ۱۱۹*۱۷۳- bennet,1977: 248	تصویر شماره ۱- ابعاد: ۱۳۹*۲۱۳- www.collections.vam.ac. uk.octobr2016
			
تصویر شماره ۸- ابعاد: ۱۰۶*۱۷۳- پوپ، ۱۳۹۰: ۳۰۳	تصویر شماره ۷- ابعاد: ۱۳۰*۲۰۳	تصویر شماره ۶- ابعاد: ۱۳۵*۲۲۰- بازار فرش تهران	تصویر شماره ۵- ابعاد: ۱۱۳*۱۸۸- جوادیان، ۱۳۷۱: ۷۳

جدول ۲- تصاویر نمونه قالی‌های محرابی گلدانی مناطق ساروق و فراهان (جامعه آماری، نگارندگان)

			
تصویر شماره ۱۲- ابعاد: ۱۲۸*۱۶۲- پوپ، ۱۳۹۰: ۳۰۶	تصویر شماره ۱۱- فاقد ابعاد- دریایی، ۱۳۸۶: ۳۸	تصویر شماره ۱۰- ابعاد: ۱۲۸*۱۹۶- جوادیان، ۱۳۷۱: ۸۳	تصویر شماره ۹- ابعاد: ۱۳۲*۲۰۳- نشریه هالی، شماره ۷۷
			
تصویر شماره ۱۶- ابعاد: ۱۳۶*۲۰۲، موزه فرش ایران	تصویر شماره ۱۵- ابعاد: ۱۲۸*۱۹۸- جوادیان، ۱۳۷۱: ۷۷	تصویر شماره ۱۴- ابعاد: ۱۳۵*۱۹۰- www.rugrabbit.com.octo br2016	تصویر شماره ۱۳- ابعاد: ۱۴۲*۲۰۰- صباحی، ۱۳۹۳: ۳۷۰

و فراهان به عنوان جامعه آماری، با در نظر گرفتن طرح و نقش آن‌ها و فراوانی یک نوع از ترکیب‌بندی، ۴ مورد از آن‌ها به عنوان جامعه نمونه مورد مطالعه و بررسی ساختاری قرار گرفته است (جدول شماره ۳).

قطع و یقین نمی‌توان نمونه قالی‌ها را از یکدیگر تفکیک نمود، به همین دلیل در جدول به دو منطقه ساروق و فراهان ارجاع داده شده‌اند.

با توجه به نمونه قالی‌های گردآوری شده از دو منطقه ساروق

جدول ۳- تصاویر نمونه قالی‌های محرابی گلدانی مناطق ساروق و فراهان (جامعه نمونه، نگارندگان)

۴- بررسی ساختار فرمی طرح و نقش قالی‌های محرابی ساروق و فراهان

طرح و نقش قالی در مناطق مختلف ایران و در انواع گونه‌ها دربرگیرنده‌ی دو بخش کلیات و جزئیات می‌باشند. کلیات و جزئیات طرح و نقش در قالی‌های هر منطقه در اکثر موارد مختص آن منطقه بوده و یا در یک دوره‌ی خاص در آن منطقه بافته شده است. طرح و نقش محرابی یکی از انواع طرح‌های رایج در حوزه‌ی قالی‌بافی مناطق مختلف ایران در دوره‌های قبل و در زمان معاصر بوده و می‌باشد. این طرح و نقش، انواع گوناگونی از ساختار فرمی را در کلیات و جزئیات در بر گرفته است. با توجه به مطالعات صورت گرفته گونه‌ای از این طرح و نقش متعلق به منطقه ساروق و فراهان و مربوط به دوره قاجار می‌باشد. در راستای عنوان تحقیق ساختار فرمی این نمونه از قالی‌ها به ترتیب از کلیات تا جزئیات مورد تجزیه تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

۴-۱- ترکیب بندی کلی طرح و نقش قالی‌های محرابی گلدانی مناطق ساروق و فراهان

کلیت ترکیب‌بندی این نمونه از قالی‌ها در هر دو منطقه، با توجه به جامعه آماری در اکثر موارد مشابه یکدیگر است. همان‌گونه که در جدول شماره ۴ مشاهده می‌شود کلیت ترکیب‌بندی چهار مورد از قالی‌های محرابی این منطقه به صورت طرح خطی ارائه شده است. کلیت ترکیب‌بندی در چهار نمونه از قالی‌های منتخب شامل فرم محراب یا طاق، فرم درختان سرو که به صورت نیمه در کناره‌های طولی متن قرار گرفته‌اند، فرم گلدان و زیرگلدانی، فرم لچک قوسی‌ها در بخش پایین متن می‌باشد. همان‌گونه که مشاهده می‌شود هر چهار مورد دارای بخش‌های مشترکی هستند اما با توجه به جزئیات و نحوه‌ی قرارگیری و ابعاد اجزای تشکیل دهنده‌ی این کلیت، تفاوت اندکی در فضای کلی این ترکیب بندی در هر چهارنمونه مشاهده می‌شود.

جدول ۴- طرح خطی کلیت ترکیب‌بندی ۴ نمونه قالی محرابی گلدانی ساروق و فراهان (نگارندگان)

طرح خطی کلیت ترکیب بندی قالی شماره (۱)	طرح خطی کلیت ترکیب بندی قالی شماره (۲)	طرح خطی کلیت ترکیب بندی قالی شماره (۳)	طرح خطی کلیت ترکیب بندی قالی شماره (۴)

جدول ۵- طرح خطی فرم محراب در ۴ نمونه قالی محرابی گلدانی مناطق ساروق و فراهان (نگارندگان)

طرح خطی فرم محراب قالی شماره (۱)	طرح خطی فرم محراب قالی شماره (۲)	طرح خطی فرم محراب قالی شماره (۳)	طرح خطی فرم محراب قالی شماره (۴)

۴-۲- فرم محراب در نمونه قالی‌های محرابی گلدانی ساروق و فراهان

یکی از شاخصه‌های اصلی در نمونه قالی‌های محرابی گلدانی

منطقه ساروق و فراهان و دیگر مناطق کشور، فرم محراب می‌باشد. این فرم می‌تواند تصویر محراب مسجد، طاق یا درگاهی به سمت یک باغ باشد. در هر چهار نمونه قالی در

شکل و با شیب زاویه متفاوت از یکدیگر در قسمت بالای قالی قرار گرفته‌اند. همانگونه که در جدول شماره ۵ مشاهده می‌شود، این فرم در دو نمونه قالی شماره ۲ و ۴ با خطوط زاویه‌دار و شکسته و در دو نمونه دیگر با خطوط و قوس‌های منحنی شکل گرفته است.

۴-۳- فرم گلدان در نمونه قالی‌های محرابی گلدانی ساروق و فراهان

یکی از فرم‌های ثابت در اکثر نمونه قالی‌های محرابی کشور در دوره‌های گوناگون فرم گلدان و زیرگلدانی است. این فرم در چهار نمونه قالی منتخب از این گروه در فضای متن و بر روی بخش لچک‌قوسی قرار گرفته است. همان‌گونه که در جدول شماره ۶ مشاهده می‌شود، این فرم در دو نمونه قالی شماره ۱ و ۲ به همراه زیر گلدانی در فضای متن قالی قرار گرفته و

جدول ۶- طرح خطی فرم گلدان در ۴ نمونه قالی محرابی گلدانی مناطق ساروق و فراهان (نگارندگان)

			
طرح خطی فرم گلدان قالی شماره (۴)	طرح خطی فرم گلدان قالی شماره (۳)	طرح خطی فرم گلدان قالی شماره (۲)	طرح خطی فرم گلدان قالی شماره (۱)

جدول ۷- طرح خطی فرم درخت سرو در ۴ نمونه قالی محرابی گلدانی مناطق ساروق و فراهان (نگارندگان)

			
طرح خطی فرم درختان سرو قالی شماره (۴)	طرح خطی فرم درختان سرو قالی شماره (۳)	طرح خطی فرم درختان سرو قالی شماره (۲)	طرح خطی فرم درختان سرو قالی شماره (۱)

مشابه یکدیگر هستند. فرم گلدان در نمونه قالی شماره ۳ از نظر ساختار به گونه‌ای فرم ساده و انتزاعی از ترکیب گلدان و زیرگلدانی به دست داده است. این فرم در قالی شماره ۴ ماهیت وجودی و جایگاه فرم گلدان را دارد اما به شکل کاملاً متفاوتی از سه نمونه قبل و در فرم یک گل بزرگ در متن فرش قرار گرفته است.

۴-۴- فرم درختان سرو در نمونه قالی‌های محرابی گلدانی ساروق و فراهان

فرم درختان و شاخه‌های گل از نمونه عناصر فرمی در اکثر قالی‌های محرابی می‌باشند. این عناصر که اغلب از درون یک گلدان روئیده و یا به صورت آزاد فضای متن را به خود اختصاص داده‌اند، بخش مهمی از یک قالی محرابی می‌باشند. جایگاه قرارگیری فرم درختان در بیشتر موارد نمونه قالی‌های محرابی در فضای میانی متن قالی می‌باشد. با توجه به مطالعات

صورت گرفته در حوزه‌ی قالی‌های محرابی گلدانی دو منطقه ساروق و فراهان نکته‌ی قابل توجه درختان سرو می‌باشد که به صورت نیمه و مجزا از گلدان و فضای میانی متن در کناره‌های طولی متن قالی قرار گرفته‌اند. همان‌گونه که در جدول شماره ۷ مشاهده می‌شود، این فرم به شکل طبیعی یک درخت سرو می‌باشد که نیمی از آن‌ها به فضای متن این نمونه از قالی‌ها راه یافته‌اند. ساختار فرمی این درخت در هر چهار نمونه از نظر ابعاد، ظرافت در کنگره یا دندان‌ها متفاوت از یکدیگر می‌باشد.

گلدانی دو منطقه ساروق و فراهان قرار گرفته است. همان‌گونه که در جدول شماره ۸ مشاهده می‌شود این فرم در قالی شماره ۱ با ترکیب‌بندی به صورت یک لچک و دو نیم لچک و به صورت زاویه‌دار در قسمت پایین طرح قرار گرفته است. ساختار این فرم در قالی‌های شماره ۱ تا ۳ با اندک تفاوتی در جزئیات مشابه یکدیگر می‌باشند اما این فرم در قالی شماره ۴ با قرارگیری دو نیم لچک در کنار یکدیگر و با خطوطی شکسته و با زاویه و شیب بیشتر در قسمت پایین متن قرار گرفته و به گونه‌ای متفاوت از سه نمونه دیگر می‌باشد.

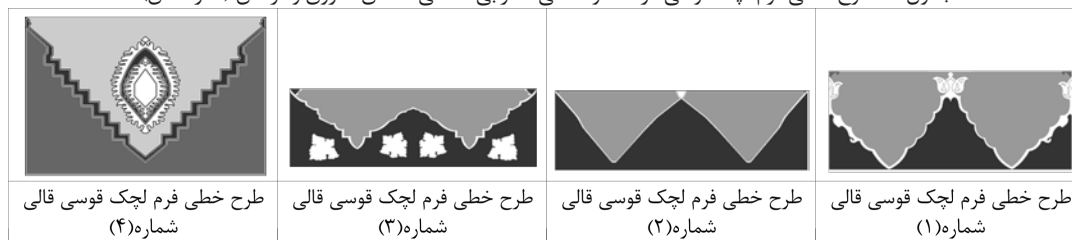
۴-۵- فرم لچک قوسی کف متن در نمونه قالی‌های محرابی گلدانی ساروق و فراهان

یکی از عناصر شاخص و به گونه‌ای خاص در نمونه قالی‌های ذکر شده، وجود فرمی مشابه لچک و یک قوس که در حالت تلفیقی لچک قوسی نامیده شده است، می‌باشد. این فرم که از عناصر کم‌رنگ در گروه قالی‌های محرابی مناطق مختلف کشور می‌باشد در قسمت پایین متن در قالی‌های محرابی

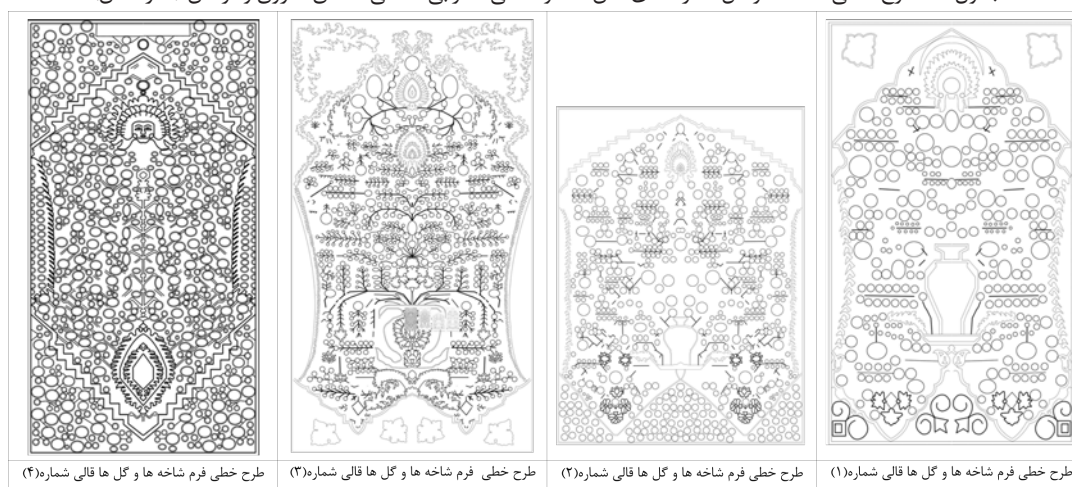
۴-۶- فرم شاخه‌ها و گل‌ها در متن قالی‌های محرابی گلدانی ساروق و فراهان

یکی از عناصر تشکیل دهنده‌ی ساختار و کلیت ترکیب‌بندی قالی‌های محرابی گلدانی دو منطقه ساروق و فراهان علاوه بر نقش گیاهی درختان سرو، نقوش گیاهی شاخه‌های گل که اغلب از گلدان روئیده و فضای متن را به خود اختصاص داده‌اند،

جدول ۸- طرح خطی فرم لچک قوسی در ۴ نمونه قالی محرابی گلدانی مناطق ساروق و فراهان (نگارندگان)

جدول ۹- طرح خطی شاخه‌ها و گل‌ها در فضای متن ۴ نمونه قالی محرابی گلدانی مناطق ساروق و فراهان (نگارندگان)

می‌باشند. طرح خطی فرم شاخه‌ها و جایگاه گل‌ها در جدول شماره ۹ قرار گرفته است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، فرم شاخه‌ها در هر چهار نمونه در جهت‌های عمودی، افقی و اریب می‌باشند که گل‌ها در ابعاد متناسب یکدیگر بر روی این شاخه‌ها قرار گرفته‌اند. فرم و نوع قرارگیری شاخه‌ها و گل‌ها در فضای متن این نمونه از قالی‌ها تصویری متفاوت و خاص از گروه قالی‌های محرابی می‌باشد.

۴-۷- فرم گل چندپر در قسمت بالای متن در نمونه قالی‌های محرابی گلدانی ساروق و فراهان

در بخش جزئیات تشکیل دهنده کلیت ترکیببندی طرح و نقش چهار نمونه قالی مورد بحث، یک گل بزرگ در قسمت بالا و در میان متن قالی‌ها قرار دارد. با توجه با مطالعات صورت گرفته در حوزه‌ی این گروه از قالی‌ها، وجود این نوع از گل در قسمت بالای متن یکی از ویژگی‌های خاص این نوع از قالی‌های محرابی گلدانی مناطق ساروق و فراهان می‌باشد. همان‌گونه که در جدول شماره ۱۰ مشاهده می‌گردد، این گل با گلبرگ‌های متعدد شباهت نزدیکی به گل آفتاب‌گردان و یا خورشید دارد. قسمت بالای این فرم در قالی شماره ۱ فرم کمانی مشابه هلال ماه قرار دارد. در

میان این فرم در قالی شماره ۴ تصویر یک چهره مشاهده می‌شود.

۴-۸- حاشیه نمونه قالی‌های محرابی گلدانی ساروق و فراهان

یکی دیگر از اجزا تشکیل دهنده نمونه قالی‌های محرابی گلدانی ساروق و فراهان، حاشیه و نقوش به کار رفته در آن‌ها می‌باشد. همان‌گونه که در جدول شماره ۱۱ مشاهده می‌شود طرح خطی قالی‌های شماره ۱، ۳ و ۴ قرار داده شده است. فرم و نقوش حاشیه‌ی قالی شماره ۲ به دلیل واضح نبودن طرح قابلیت خطی شدن آن وجود نداشت. نقوش به کار رفته در حاشیه‌ی این سه قالی کاملاً متفاوت از یکدیگر و دارای نام مخصوصی نمی‌باشند. حاشیه‌ی قالی شماره ۱ از نقوش و فرم‌های شکسته تشکیل شده است. این نقش به گونه‌ای مشابه طرح و نقش مداخل می‌باشد. حاشیه‌ی قالی شماره ۳ برخلاف حاشیه‌ی قالی شماره ۱ از نقوش گیاهی و طبیعی تشکیل شده است. فرم و نقوش حاشیه‌ی قالی شماره ۴ یک نقش اسلیمی می‌باشد که با قرار گرفتن آن‌ها کنار یکدیگر، فرم یک قاب را به وجود آورده که یک گل کوچک در میان آن‌ها قرار گرفته است.

جدول ۱۰- طرح خطی فرم گل چندپر در ۴ نمونه قالی محرابی گلدانی مناطق ساروق و فراهان (نگارندگان)

طرح خطی فرم گل قالی شماره (۴)	طرح خطی فرم گل قالی شماره (۳)	طرح خطی فرم گل قالی شماره (۲)	طرح خطی گل قالی شماره (۱)

جدول ۱۱- طرح خطی نقوش حاشیه در ۴ نمونه قالی محرابی گلدانی مناطق ساروق و فراهان (نگارندگان)

طرح خطی نقوش حاشیه قالی شماره (۴)	طرح خطی نقوش حاشیه قالی شماره (۳)	طرح خطی نقوش حاشیه قالی شماره (۱)

بررسی و مطالعات صورت گرفته در حوزه‌ی ساختار فرمی طرح و نقش قالی‌های محرابی گلدانی دو منطقه ساروق و فراهان در راستای اهداف و سؤالات تحقیق دربرگیرنده‌ی نتایج و دسترسی به نوع ساختار طرح و نقش این نمونه از قالی‌ها

می‌باشد. با توجه به تجزیه و تحلیل‌های صورت گرفته و در راستای دسترسی به نتایج تحقیق جدول شماره ۱۲ طراحی گردیده است.

جدول ۱۲- جمع بندی تجزیه و تحلیل‌های ساختار فرمی طرح و نقش محرابی گلدانی ۴ نمونه از قالی‌های مناطق ساروق و فراهان

قالی شماره ۱	قالی شماره ۲	قالی شماره ۳	قالی شماره ۴	
مشابه	مشابه	مشابه	مشابه	کلیت ترکیب بندی
کلیت ترکیب بندی در هر چهار نمونه مشابه یکدیگر می‌باشند.				
مشابه	مشابه	مشابه	مشابه	فرم محراب
فرم محراب در دو نمونه قالی شماره ۲ و ۴ مشابه یکدیگر و با خطوط شکسته شکل گرفته‌اند. فرم محراب در دو نمونه قالی شماره ۱ و ۳ مشابه یکدیگر و با خطوط منحنی شکل گرفته‌اند.				
مشابه	مشابه	مشابه	غیر مشابه	فرم گلدان
فرم گلدان و زیرگلدانی در دو قالی شماره ۱ و ۲ مشابه یکدیگر، در قالی شماره ۳ به شکل و فرم انتزاعی دو نمونه اول و در قالی شماره ۴ کاملاً متفاوت از سه نمونه قالی دیگر و در قالب شکل گل در فضای متن قرار گرفته‌اند.				
مشابه	مشابه	مشابه	مشابه	فرم درختان سرو
فرم درختان سرو در هر ۴ نمونه قالی با تفاوتی اندک مشابه یکدیگر می‌باشند.				
مشابه	مشابه	مشابه	مشابه	فرم لچک قوسی
فرم لچک قوسی در قالی‌های شماره ۱، ۲ و ۳ کاملاً مشابه یکدیگر و به صورت ۳ قسمتی و در قالی شماره ۴ با کمی تفاوت و به صورت دو بخشی در فضای متن قرار گرفته‌اند.				
مشابه	مشابه	مشابه	مشابه	فرم شاخه‌های گل در متن
این فرم در هر چهار نمونه قالی مشابه یکدیگر، با گل‌های فراوان و شاخه‌هایی در جهت‌های عمودی، افقی و اریب فضای متن را به خود اختصاص داده‌اند.				
مشابه	مشابه	مشابه	مشابه	فرم گل چندپر
این فرم در هر چهار نمونه از قالی‌های بررسی شده با تفاوت اندک، مشابه یکدیگر می‌باشند.				
غیر مشابه	غیر مشابه	غیر مشابه	غیر مشابه	فرم حاشیه
کلیت و جزئیات این بخش از قالی‌های بررسی شده کاملاً متفاوت از یکدیگر می‌باشند.				

۵- نتیجه‌گیری

قالی‌های محرابی یکی از انواع گروه قالی‌های فراوان در دوره‌های گوناگون تاریخی و در مناطق مختلف ایران بوده و می‌باشد. در این تحقیق مطالعه و بررسی ساختار فرمی بر روی گروهی از قالی‌های محرابی گلدانی دو منطقه ساروق و فراهان که تصویری متفاوت از دیگر نمونه قالی‌های محرابی را

به خود اختصاص داده‌اند، صورت گرفت. با توجه به بررسی‌های انجام شده وجود برخی عناصر در ساختار و ترکیب‌بندی این گروه از قالی‌ها حوزه‌ی مطالعه و بررسی‌ها را گسترده‌تر ساخته است. فرم درختان سرو که به صورت دو نیمه در کناره‌های طولی متن قرار گرفته‌اند، گل‌ها و شاخه‌هایی که در جهت‌های عمودی افقی و اریب به حرکت در آمده‌اند، وجود گل‌های

چند پر بزرگ در فضای متن و همچنین لچک قوسی‌های دو بخشی و سه بخشی، این گروه از قالی‌ها را که در دوره ی قاجار در این دو منطقه بافته شده است را در گروهی خاص و متفاوت از دیگر نمونه قالی‌های محرابی در همین دوره و در زمان قبل و بعد از آن در این دو منطقه قرار می‌دهد. در راستای بررسی‌های صورت گرفته و بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌ها مابین این گروه از قالی‌ها، اختلاف موجود میان عناصر ترکیب‌بندی و ساختار به قدری اندک است که لطمه‌ای به کلیت این طرح و نقش و ایجاد تفاوت شگرف مابین آن‌ها نمی‌شود. با توجه به مطالعات صورت گرفته ترکیب‌بندی و ساختار فرمی این گروه از قالی‌ها در فضای متن آن‌ها و با چینش عناصری خاص در کنار یکدیگر تعریف می‌گردد. عناصری که بسیار کم در نمونه قالی‌های محرابی دوران صفویه و قبل از آن و زمان حاضر دیده شده است. وجود چنین ترکیب‌بندی ساختاری در یک دوره‌ی خاص بر روی قالی‌های دو منطقه ساروق و فراهان که در زمان حاضر با نام محرابی معرفی گردیده است، به دلیل خاص بودن نوع طرح، نقش و همچنین مختص بودن آن به یک دوره‌ی زمانی می‌تواند سفارشی بودن آن و بافته شدن را بر اساس

یک تعریف و خواسته پرنرنگ تر نماید.

پی‌نوشت

- ۱- **نقشه مرغ و ماهی:** نقشه‌ای که از نظر ظاهری تفاوت اندکی با نقشه ماهی درهم دارد.
- ۲- **نقش بته میری:** نوع اصیل این طرح در روستای مالمیر در شهرستان سربند بافته می‌شود.
- ۳- **طرح ماهی درهم:** از طرح‌های اصیل منطقه فراهان می‌باشد.
- ۴- **طرح گل حنا:** از طرح‌های قدیمی اراک بوده و به نام تره مذ شهرت یافته است.
- ۵- **طرح جغرافیا:** این طرح در دو سبک با نام‌های جغرافی خورشیدی و جغرافی گل و بوته بافته می‌شود.
- ۶- **نقشه زیرخاکی:** از جمله نقشه‌هایی است که در شمال اراک و اطراف شهر محلات بافته می‌شود.
- ۷- **طرح دسته گلی:** طرح دسته گلی یا دستگاهی از جمله طرح‌هایی می‌باشد که در سراسر استان مرکزی به صورت پراکنده بافته می‌شود.
- ۸- **طرح تک بته:** یک بته بزرگ در میان فرش (ژوله، ۱۳۸۱: ۱۹۰).

منابع

۱. استون، پیتراف. (۱۳۹۱). فرهنگ‌نامه فرش شرق. ترجمه: بیژن اربابی، تهران: نشر جمال هنر.
۲. اشنبرنر، اریک. (۱۳۷۴). **قالی و قالیچه‌های شهری و روستایی ایران.** ترجمه: مهشید تولایی، محمدرضا نصیری، تهران: نشر فرهنگ‌سرا.
۳. پرهام، سیروس. (۱۳۶۴). **دست‌بافته‌های عشایری و روستایی فارس.** جلد اول، تهران: نشر امیرکبیر.
۴. حشمتی رضوی، فضل‌الله. (۱۳۸۷). **تاریخ فرش ایران.** تهران: نشر سمت.
۵. حصوری، علی. (۱۳۸۱). **مبانی طراحی سنتی ایران.** تهران: نشر چشمه.
۶. صباحی، سیدطاهر. (۱۳۹۳). **قالین، چکیده‌ای از تاریخ و هنر قالی‌بافی مشرق زمین.** جلد اول، تهران: نشر خانه فرهنگ و هنر گویا.
۷. صوراسرافیل، شیرین. (۱۳۸۱). **طراحان بزرگ فرش ایران.** تهران: نشر پیکان.
۸. ----- (۱۳۷۲). **غروب زرین فرش ساروق.** تهران: نشر فرهنگسرای میردشتی.
۹. ژوله، تورج. (۱۳۸۱). **پژوهشی در فرش ایران.** تهران: نشر یساولی.
۱۰. هانگلدین، آرم. (۱۳۷۵). **قالی‌های ایران.** ترجمه: اصغر کریمی، تهران: نشر فرهنگ‌سرا.
۱۱. میرزایی، عبدالله و دیگران. (۱۳۹۳). **«تجلی اسم‌الحسنی در قالیچه‌های محرابی عصر صفویه»**، نشریه گلجام، بهار و تابستان، صص ۶۳-۸۳.

۱۲. نصیری، محمدجواد. (۱۳۸۹). افسانه جاویدان فرش. تهران: نشر فرهنگسرای میردشتی.

۱۳. یساولی، جواد. (۱۳۷۰). مقدمه‌ای بر شناخت قالی ایران. تهران: نشر فرهنگ سرا.

14. G.S.Nasseri(1971), PerserTeppiche, Tapis Persians, auflage 1000 stuck, Tehran

15. Jan Bennett(1977), Rugs And Carpets Of The World, , Quarto Pablishing Plc, London

16. <http://collections.vam.ac.uk/item/O85147/carpet-unknown/octobr> 2016

17. <http://www.dorisleblau.com/antique-carpets-persian-sarouk-blue-beige-botanical--19x12-bb5965/November> 2016-

18. <https://anthropologyandculture.com/fa/easyblog/1386-octobr> 201617

19. https://www.rugrabbit.com/sites/default/files/imagecache/big/majidcarpets/41-2012/2672_antique_farahan_sarouk_190x135_cm.jpg/octobr 2016